02/06/2019

Εικονομαχία και τέχνη

/ Παιδεία και Πολιτισμός

Ο αντίκτυπος της Εικονομαχίας αποτελεί σαφώς το βασικό ζήτημα που αφορά την τέχνη κατά τον 8ο και πρώιμο 9ο αιώνα. Η απαγόρευση,για περισσότερο από ένα αιώνα του εικονογραφικού ρεπερτορίου που περιελάμβανε απεικόνιση των ανθρώπινων μορφών στην θρησκευτική τέχνη θα πρέπει να επηρέασε τόσο την υπάρχουσα θρησκευτική τέχνη όσο και την νέα καλλιτεχνική παραγωγή.Ωστόσο,η φύση και η έκταση του αντίκτυπου της απαγόρευσης ποικίλλουν,επομένως θα ήταν λάθος να υποθέσουμε ότι η θρησκευτική τέχνη με απεικόνιση ανθρώπινων μορφών απλά εξαφανίστηκε.

Αν και μεγάλη σε διάρκεια ,η απαγόρευση δεν επιβλήθηκε παντού και με τον ίδιο τρόπο σε όλο το χρονικό των 116 ετών,ενώ παράλληλα σημειώθηκε και αντίσταση καθ’ όλη την διάρκεια αυτής της περιόδου.Λίγα είναι τα τεκμήρια για την καταστροφή ή απομάκρυνση θρησκευτικών εικόνων στα πρώτα χρόνια της απαγόρευσης, με εξαίρεση τη μαρτυρία για την απομάκρυνση της εικόνας του Χριστού από την Χαλκή Πύλη της Κωνσταντινούπολης το 726.Ίσως υπήρξαν κι άλλα παρόμοια περιστατικά,αλλά αρχικά η Εικονομαχία δεν φαίνεται ότι

επιβλήθηκε και πολύ αυστηρά.

Αργότερα,κατά την διάρκεια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε΄(741-757),οι εικονολάτρες διώχθηκαν και τότε ακούμε στον Βίο του αγίου Στεφάνου του Νέου,για σκόπιμη φθορά των όψεων των ανάλογων μνημειακών απεικονίσεων και την καταστροφή σκευών της Θείας Λειτουργίας <<σε κάθε πόλη και χωριό>>.

Η ίδια πηγή περιγράφει επίσης την εξέλιξη ενός μνημειακού διακοσμητικού κύκλου παραστάσεων από τον βίο του Χριστού,στην εκκλησία της Θεοτόκου στην περιοχή των Βλαχερνών,όπως και την απομάκρυνση απεικονίσεων των Εκκλησιαστικών Συνόδων από το Μίλλιον(ένα μνημειακό τόξο κοντά στο αυτοκρατορικό Μέγα Παλάτιο) και την αντικατάσταση τους με απεικονίσεις σκηνών από τον ιππόδρομο.Υπάρχουν μερικά από τα ίχνη της καταστροφής των μνημειακών απεικονίσεων.Το δωμάτιο του Πατριαρχείου που χτίστηκε επάνω στην νοττιοδυτική ράμπα της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη, είχε έναν προ-εικονομαχικό ψηφιδωτό διάκοσμο που περιλάμβανε προτομές του Χριστού και Αγίων σε μετάλλεια.

Το 768/9 οι προτομές αντικαταστάθηκαν από σταυρούς και σκουρόχρωμες ψηφίδες των επιφραφών που κατανόμαζαν τις ανθρώπινες μορφές αφαιρέθηκαν και αντικαταστάθηκαν από άλλες ίδιου χρώματος με το φόντο του ψηφιδωτού.Στην Νίκαια,άγνωστο πότε απομακρύνθηκαν οι ψηφιδωτές μορφές της Παναγίας και των Αρχαγγέλων από το Ιερό Βήμα της εκκλησίας της Κοίμησης αφήνοντας άθικτες τις ψηφίδες του βάθους τους.

Τό πόδιο με τους πολύτιμους λίθους,στο οποίο στεκόταν η μορφή της Παναγίας,αφέθηκε επίσης άθικτο και το επάνω του τοποθετήθηκε ένα σταυρός κατασκευασμένος με νέες ψηφίδες.Αυτός αφαιρέθηκε με την σειρά του μετά το τέλος της Εικονομαχίας και η προηγούμενες μορφές αποκαταστάθηκαν,όμως οι γραμμές συρραφής των διαφορετικών ψηφιδωτών έχουν αφήσει ένα “φάντασμα” του σταυρού επάνω στο χρυσό βάθος.

Η απομάκρυνση μνημειακών παραστάσεων,παρότι επιβεβαιώνεται ασφαλώς και από τις γραπτές μαρτυρίες και από τα υλικά κατάλοιπα,μπορεί να μην ήταν εκτεταμένη.Οι λίγες περιγραφές συγκεκριμένων πράξεων καταστροφής αφορούν κτήρια με τα οποία συνδέονταν στενά οι εικονομάχοι αυτοκράτορες όπως το Μέγα Παλάτιο και η εκκλησία της Θεοτόκου στις Βλαχέρνες.Κατά τα αλλά, οι ζημιές περιγράφονται με ύποπτες γενικολογίες χωρίς να κατανομάζονται οι εκκλησίες που υπέστησαν βλάβες.

Οι αποδείξεις για την καταστροφή εικόνων,οι οποίες αναφέρθηκαν στην

Εικονομαχική Σύνοδο του 787 είναι σαφώς ανεπαρκείς.Μιλούν για κάψιμο βιβλίων στην Αγία Σοφία και σε μία πόλη κοντά στην Σμύρνη,αλλά δεν προσφέρουν κάποια στοιχεία που να υποστηρίζει τον ισχυρισμό για καθολική καταστροφή, τον οποίο βρίσκουμε στον Βίο του Αγίου Στεφάνου του Νέου.Να σημειώσουμε επίσης ότι οι αλλαγές στο Πατριαρχικό δωμάτιο της Αγίας Σοφίας δεν συνέβησαν παρά 42 χρόνια μετά από την έναρξη της Εικονομαχίας, με την υποκίνηση του Πατριάρχη Νικήτα.

Η πιθανότητα πολλές άλλες μνημειακές απεικονίσεις να παρέμειναν στην θέση τους κατά την Εικονομαχία αναδεικνύεται από μια επιστολή(το 824) των εικονομάχων αυτοκρατόρων Μιχαήλ Β’ και Θεοφίλου προς τον Λουδοβίκο τον Ευσεβή.Η επιστολή λέει ότι ενώ έχουν απομακρυνθεί εικόνες από το επίπεδο του ισογείου,αυτές που βρίσκονταν ψηλά στους τοίχους των εκκλησιών ή σε θόλους ίσως να διατηρηθούν για εκπαιδευτικούς σκοπούς.Η δήλωση αυτή ηχεί σαφώς σαν μια απολογία των εικονομάχων για την γενικευμένη διατήρηση μνημειακών παραστάσεων με απεικονίσεις ανθρωπίνων μορφών.Ίσως ακόμα υποδηλώνει ότι τουλάχιστον στην πράξη αν όχι στην επίσημη πολιτική γραμμή,γίνονταν διαχωρισμός μεταξύ των μνημειακών παραστάσεων και των πιο προσωπικών απεικονίσεων σε φορητά αντικείμενα,όπως εικόνες, λειψανοθήκες και εικονογραφημένα βιβλία,τα τελευταία θα πρέπει να ήταν πιο επιρρεπή σε λατρεία απ’ ό,τι οι απόμακρες απεικονίσεις σε θόλους εκκλησιών.

Ο γεωγραφικός παράγοντας ίσως έπαιξε επίσης κάποιον ρόλο.Οι περισσότερες μαρτυρίες για καταστροφή αφορούν την Κωνσταντινούπολη και τις γύρω από αυτήν περιοχές.Η απαγόρευση μπορεί να ήταν λιγότερο σεβαστή(και σαφώς λιγότερο εκτελεστέα) μακριά από την αυτοκρατορική αυλή των εικονομάχων αυτοκρατόρων.Ένα άλλο χωρίο του ανεκτίμητου Βίου του Αγίου Στεφάνου του Νέου περιγράφει τις απομακρυσμένες από την πρωτεύουσα επαρχίες- την Κύπρο,την Ιταλία,την νότια Μικρά Ασία- ως τα μοναδικά ασφαλή καταφύγια για εικονολάτρες μετά την Εικονομαχική Σύνοδο του 754.Παρότι μπορεί να πρόκειται για υπερβολή,εντούτοις υποδεικνύει ότι η απαγόρευση δεν βρήκε καθολική εφαρμογή η υπακοή.Τέλος, η αντίθεση στην Εικονομαχία εκδηλώθηκε όχι μόνο από τις σορούς των μαρτύρων που δημιούργησε, αλλά και από τις μαρτυρίες για την απόκρυψη ακόμη και μνημειακών παραστάσεων.

Στην Θεσσαλονίκη,το ψηφιδωτό του 5ου αιώνα που βρίσκεται ακόμη στην αψίδα του Οσίου Δαυίδ,καλύφθηκε με δέρμα και περιτοιχίστηκε με πλήνθους:ήταν μία πράξη ευλαβικής συντήρησης του έργου και όχι συμμόρφωσης προς την απαγόρευση και πιθανόν δεν ήταν η μοναδική.Είναι λοιπόν,πιθανόν ότι, ακόμη και όταν ασκήθηκε αυστηρότερη πίεση από τον Κωνσταντίνο Ε’,η Εικονομαχία

εξαφάνισε ολοσχερώς υπάρχουσα μνημειακή τέχνη.Το επόμενο σημείο στο οποίο θα πρέπει να σταθούμε είναι ο αντίκτυπος της Εικονομαχίας στην παραγωγή της νέας μνημειακής τέχνης ενώ είναι πιθανό ότι εκκλησιαστικά εικονογραφικά προγράμματα,που περιελάμβαναν και ανθρώπινες μορφές,εξακολούθησαν να δημιουργούνται σε περιοχές μακριά από τον έλεγχο της πρωτεύουσας, η περιφρόνηση της απαγόρευσης στα μεγάλα αστικά κέντρα θα ήταν απερίσκεπτη,τόσο από την πλευρά των καλλιτεχνών όσο και από αυτήν των πατρώνων.

Βεβαίως τα εργαστήρια θα συνέχισαν να παράγουν κοσμικές με ανθρώπινες μορφές αφού αυτές δεν υπόκειντο στην απαγόρευση,απεικόνιζαν σκηνές από το κυνήγι,τον ιππόδρομο και το θέατρο οι οποίες αναφέρονται με χλευασμό στον Βίο του Αγίου Στεφάνου του Νέου.Επομένως η δεξιοτέχνια ως προς την καλλιτεχνική απεικόνιση ανθρώπινων μορφών δεν είχε χαθεί.Μάλιστα τεκμηριώνεται σαφώς κατά την διάρκεια του διαλείμματος της Εικονομαχίας(780-814),όταν η Ειρήνη παράγγειλε προσωπογραφίες της ίδιας και του γιού της για την εκκλησία της Πηγής στην Κωνσταντινούπολη,όπως και αργότερα όταν ο Θεόφιλος(829-842) συμπεριέλαβε ανάμεσα στα ψηφιδωτά του Μεγάλου Παλατίου σκηνές με ανθρώπους που μάζευαν φρούτα σε περιβόλι.

Εντούτοις χωρίς τις παραγγελίες για εκκλησιαστική τέχνη που να περιλαμβάνει απεικόνιση ανθρώπινων μορφών,ένα παραδοσιακά σημαντικό στοιχείο της δουλειάς του ζωγράφου και του ψηφοθέτη θα πρέπει να περιστάλθηκε και ίσως αυτό μείωσε τον αριθμό των εργαστηρίων.Τα ανεικονικά εικονοφραφικά προγράμματα που ήταν απαραίτητα για την αντικατάσταση των εικονιστικών θεμάτων και τη διακόσμηση των νεόκτιστων εκκλησιών,μπορούν ν’ανακατασκευαστούν σε πολύ περιορισμένη έκταση.

Φαίνεται ότι δόθηκε προτεραιότητα στον σταυρό ο οποίος κατέλαβε την θέση των τυπικών απεικονήσεων ανθρώπινων μορφών.Όπως προαναφέρθηκε ένας μεγάλος σταυρός αντικατέστησε την όρθια μορφή της Παναγίας στην αψίδα της εκκλησίας της Κοίμησης στην Νίκαια.Ένας άλλος σταυρός κατασκευάστηκε στην Αγία Σοφία στην Θεσσαλονίκη(780-797) ως μέρος της αρχικής διακόσμησης της εκκλησίας.Αφαιρέθηκε μετά την Εικονομαχία και αντικαταστάθηκε από την μορφή της ένθρονης Παναγίας Βρεφοκρατούσας που υπάρχει ακόμη,ωστόσο μπορούμε ακόμη να δούμε τα <<φαντάσματα>> των κεραίων του σταυρού,όπως και στην περίπτωση της Νίκαιας.Πλατειές διακοσμητικές ζώνες ποικίλες με σταυροειδή μοτίβα τοποθετήθηκαν και στο σημείο γένεσης του τόξου που βρίσκεται στο μέτωπο της αψίδας του Ιερού Βήματος.

Ένα πλήρες παράδειγμα σταυρού αψίδας διατηρείται στην Αγία Ειρήνη της

Κωνσταντινούπολης τον εγκατέστησαν εκεί μετά την ανακατασκευή του 740.Δημιουργήθηκαν και πιο περίτεχνα εικονογραφηκά προγράμματα.Ο Βίος του Αγίου Στεφάνου του Νέου αναφέρει ότι δέντρα,λουλούδια,πουλιά και ζώα αντικατέστησαν τα ψηφιδωτά με τις ανθρώπινες μορφές της Θεοτόκου των Βλαχερνών,όμως δυστυχώς δεν μας διαφωτίζει σχετικά με τη διευθέτηση τους ή τη συγκεκριμένη θέση τους μέσα στην εκκλησία.

Συνοψίζοντας,θα λέγαμε ότι ο αντίκτυπος της Εικονομαχίας στις τέχνες ήταν πιθανόν λιγότερο βαθύς απ’όσο θα μας ωθούσε να υποθέσουμε η απαγόρευση θρησκευτικής απεικόνισης της ανθρώπινης μορφής,που διήρκησε σχεδόν ένα αιώνα.Πιθανόν υπήρξε μια περίοδος στασιμότητας παρά εξάλειψης.Κάποια έργα μνημειακής τέχνης παρέμειναν ορατά,τα εικονογραφημένα χειρόγραφα και τα αντικείμενα μικροτεχνίας πιθανόν διατηρήθηκαν,ενώ κατασκευάστηκαν διακριτικά και νέα έργα.

Δεν υπάρχει λόγος να υποθέσουμε ότι υπήρξε απώλεια ούτε των καλλιτεχνικών παραδόσεων ούτε της καλλιτεχνικής δεξιοτεχνίας,αν και μείωση των οικονομικών πόρων και η ανάγκη για προσεκτική δραστηριότητα επέφεραν προφανώς μείωση στον αριθμό των ειδικευμένων τεχνιτών.Ωστόσο, η συγκεκριμένη περίοδος είναι απίθανο να υπήρξε μια εποχή καινοτομιών,με εξαίρεση την επινόηση ενός αντι-εικονομαχικού ρεπερτορίου.

Πηγή: cognoscoteam.gr – Χρήστος Χατζηλίας